

Modern boeddhisme bij supervisors en coaches?

Jan OOSTING

INLEIDING *Het was tijdens de zesde supervisiebijeenkomst dat een van de supervisanten haar werkvraag toelichtte met de woorden: 'Nu weet ik waar ik naartoe wil en wat ik belangrijk vind. En hoe ik dat ga doen: ik wil mij voortaan laten leiden door het boeddhisme. Ik heb al lange tijd het gevoel dat het boeddhisme mij handvatten gaf die belangrijk zijn in mijn werk. Nu heb ik een artikel gelezen over het boeddhisme waarin precies beschreven staat wat het boeddhisme is en waarom dit mij zo aanspreekt. Die rust, die vrede, dat respect ... Dat zijn de waarden die ik onderschrijf en die mijn manier van leven geweldig houvast geven. Eindelijk is mij ineens duidelijk geworden wat er bij mij zo lang heeft*

*ontbroken. En ik ben zo blij, ik voel mij bijna verlicht – net als de boeddha.'*¹

Ik was als supervisor gefascineerd door de blijheid en stelligheid, zoals die door deze supervisant werd geuit. Het boeddhisme was mij niet onbekend, maar dat deze verbinding zo werd gemaakt, was nieuw voor mij. Ik wist dat het boeddhisme aan alle kenmerken van een religie voldoet en dus een religie is en niet een manier van leven. Ik wist ook dat

Dr. J. Oosting is zelfstandig docent supervisiekunde, (leer) supervisor en coach te Den Haag. Dit artikel is een bewerking van de dubbelpromotie van de auteur met dr. Hans Borst, docent supervisiekunde (leer) supervisor en coach te Sleen, aan de Radboud Universiteit te Nijmegen. E-mail: janoosting1@gmail.com.

boeddhisme bepaald niet alleen maar vrede en liefde is; kijk bijvoorbeeld naar de recente genocide in Myanmar. Ik wist ook dat het oosters boeddhisme collectief beleden wordt en dat boeddha celibatair leefde, geen geld bezat en vooral op meditatie gericht was. Dat beeld vond ik moeilijk te combineren met het werk van de gemiddelde begeleider.

Ik was zo bezig met mijn eigen reflectie en wat dat mij deed, dat ik nu niet meer weet welke leervraag ik de supervisant gesteld heb; ik vrees dat het niet mijn beste vraag ooit was. Een coming-out als deze hoorde ik daarna steeds vaker en altijd was daar een euforie die voor mij belangrijk genoeg was om serieus te nemen. Mijn interesse voor de verbinding van het boeddhisme en supervisie was gewekt.

Dit leidde in 2017 tot de verdediging van een dissertatie van Hans Borst en mij, met als centrale onderzoeksvraag: is er sprake van modern boeddhisme bij supervisors en coaches?² Onder boeddhisme verstaan wij een oosterse religieuze beweging die vooral focust op het lijden van de mensheid. De boeddha zelf wilde de mensheid verlichten en kwam na jarenlange meditatie tot de conclusie dat het leven lijden is. Er zijn twee oorzaken van dat lijden: iets willen wat er niet is of iets niet willen wat er wel is. Onze zoektocht richtte zich vooral op de aantrekkingskracht van het boeddhisme voor westerse supervisors en coaches. Kortom: hoe kan een ingewikkelde, oosterse, spirituele en religieuze stroming zoveel invloed krijgen op westerse begeleiders?

Deze vraag ligt ook aan de basis van dit artikel. Ik vertel eerst iets over mijn persoonlijke affiniteit met het boeddhisme, om het boeddhisme vervolgens een plaats te geven in de grote wijsheidstradities. Vervolgens ga

ik in op het boeddhisme in het westen en de relatie van het boeddhisme met de begeleidingskunde. Ik sluit af met enkele conclusies en een slotbeschouwing.

PERSOONLIJKE AFFINITEIT Supervisie en coaching betekent voor mij vooral: breed kijken. Ik heb dit voor het eerst geleerd tijdens mijn lessen in oosterse vechtkunst – mijn naam zal daarbij mijn gids zijn geweest. In deze martial arts word je geleerd om tijdens trainingen met alle zintuigen waar te nemen. Dat fascineerde mij en ik wilde de achterliggende opvattingen leren kennen.

Hier bleek een ware schatkamer aan inzichten en opvattingen te bestaan. En – zoals dat vaak gaat – leidde de ene verwijzing naar de volgende, met als belangrijkste les: ik kan overal en altijd iets leren. Dat lijkt een open deur, maar als je zo naar alle facetten van je leven kijkt, leert iedereen altijd. Ook tijdens het wachten voor de kassa in de supermarkt zijn er bijvoorbeeld momenten van reflectie. Zo intensief was leren nog niet tot mij gedrongen.

Vervolgens heb ik veel gereisd en ben er achter gekomen dat er in het oosten anders wordt gedacht en gevoeld dan bij ons. Zo leggen oosterse culturen en religies veel meer nadruk op 'het juiste doen'. Westerse culturen en religies zijn openbaringsreligies die het accent leggen op de waarheid die in het bezit is van de gelovigen. Het hedendaagse westerse denken is onder meer beïnvloed door de verlichting en de revoltes van 1968,

¹ Fragment uit een supervisierreeks van de bacheloropleiding SPH, waarbij de supervisant westerse conclusies verbindt met een oosterse religie, op basis van een (onbekend) artikel dat euforisch berichtte over het boeddhisme.
² De dissertatie kan als e-book opgevraagd worden bij de auteur.

waarbij vooral minderheden een stem kregen. Deze gebeurtenissen zitten diep in het DNA van (West-)Europeanen verankerd en kunnen niet genoeg benadrukt worden als basis van ons westerse 'zijn'.

Ik kwam na mijn reizen terug met een andere blik op het westerse denken en stuitte onder andere op de wet van Heisenberg over de onzekerheidsrelatie: hoe nauwkeuriger je de positie van een deeltje wilt meten, des te onnauwkeuriger meet je de snelheid van dat deeltje, en omgekeerd (Kleemans, 2009). In de geschiedenis van de wetenschap zijn er – aldus Becker (1992), een bekende sterrenkundige uit de vorige eeuw – veel objectieve voorbeelden te vinden waarbij deeltjes werden gepostuleerd die je niet kunt zien, laat staan dat je ze kunt meten. Het idee dat je als wetenschapper alleen praat over datgene wat je kunt zien, verwerpt hij.

Supervisors en coaches werken met het gesproken woord; ook daarbij kan het gaan om elementen die niemand ooit gezien heeft, terwijl ze wel degelijk bestaan. Deze gedachte is daarom ook bruikbaar bij supervisie en coaching en sluit aan bij een bekende wetmatigheid uit het boeddhisme: 'sūnyatā' ofwel non-substantialiteit. Dit is het concept dat er geen permanente substantie is, alles is afhankelijk van oorzakelijkheid. Er is geen permanent ego als substantie en elk wezen is relatief.

De vraag of er zoiets als een 'zelf' bestaat, werd voor het eerst beschreven in de *Milinda panha* (vragen van koning Milinda van Bactrië, het huidige Pakistan). De boeddhistische monnik Nagasena vergelijkt daarin het begrip 'ego' met de wagen waar de koning mee arriveerde. De naam 'wagen' is een verzamelnaam voor alle onderdelen van die wagen en dat geldt ook voor het ego. Dit is de ontmaskering van het zelf als stabiele

identiteit, omdat alles permanent aan verandering onderhevig is. Daarom is het onverstandig om een idee, concept of ideologie als enige waarheid te hanteren.

Mijn conclusie is dat de waarheid niet bestaat. Er zijn echter wel individuele waarheden en dat maakt supervisie voor mij zo fascinerend.

OOSTERSE EN WESTERSE WIJSHEID De grote wijsheidstradities van Confucius, Boeddha en Socrates zijn binnen dezelfde eeuw in China, India en Griekenland ontstaan (Jaspers, 1960), waarschijnlijk zonder dat de denkers van elkaars bestaan op de hoogte waren. Over elke traditie is veel geschreven. Heel in het kort behandelt het confucianisme de erkenning van aflopende macht in relaties: van de hemel naar de vader, naar de oudste zoon, enzovoort. Het boeddhisme stelt dat het leven lijden is en probeert antwoord te geven op de vraag hoe je dat lijden het beste kunt doorstaan.

Socrates' belangrijkste idee was dat elke mens alle kennis reeds in zich heeft en dat die kennis, door de juiste vragen te stellen, bewust gemaakt kan worden.

Oosterse wijsheid richt zich vooral op de omgeving en westerse wijsheid is meer op het individu gericht. Bekende oosterse denkers zijn Confucius, Lao Tse, Meester Mo en Siddharta Gautama (ofwel Boeddha, de verlichte). Het werk van een aantal van deze oosterse denkers mondde uit in levensbeschouwingen zoals het confucianisme, taoïsme en boeddhisme. Opvallend is dat de teksten van deze denkers nooit alleen aan henzelf zijn toe te schrijven; ze zijn omgevingsgerelateerd. Er was altijd sprake van een basistekst waarop werd voortgeborduurd. Sommige teksten zijn door de eeuwen heen behoorlijk consistent gebleken,

maar andere zijn aantoonbaar aangevuld.³ Hieruit blijkt ook dat een geschift niet aan een enkel individu is toe te schrijven, maar dat meer personen een rol hadden.

De geschiedenis van het westerse denken is grotendeels gebaseerd op het christendom. Dat begon al voor onze jaartelling in het oude Griekenland, met de strijd tussen de sofisten en Socrates over enerzijds 'algemene kennis overdragen' en anderzijds 'individuele verantwoordelijkheid nemen'. Beroomd is de spreuk uit Delphi, 'Gnothi seauton' ofwel 'Ken uzelf', die de basis was voor het nemen van individueel eigenaarschap. Voordien waren het de goden die over alles beschikten en had niemand zijn lot in eigen hand. De spreuk werd door Foucault (1998) vertaald als: 'Draag zorg voor jezelf', want wie kent zichzelf nu echt en helemaal? De individualiseringsgedachte was een belangrijke breuk in de geschiedenis van het westerse denken. Ook vormde het bijvoorbeeld de basis voor de ontwikkeling van de filosofie, cultuur en economie in het westen.

BOEDDHISME Een korte ontstaansgeschiedenis kan helpen om het boeddhisme beter te begrijpen. Na een jarenlang kinderloos huwelijk beviel koningin Maya, van het Sakhyavolk, van een zoon. Deze kreeg de naam Siddharta Gautama en zou opgroeien als een hindoeïstische prins. Een plaatselijke heilige voorspelde dat, als Siddharta in het paleis zou blijven, hij een groot koning zou worden. Maar zou hij het hof verlaten om een religieus leven na te streven, dan zou hij een boeddha worden ofwel een redder van de wereld. De vader, koning Shuddhodana, wilde zijn zoon liever bij zich houden. Maar op een dag waren vader en zoon op stap en zagen zij een boer die aan het ploegen was. Toen zag de kleine Siddharta dat een vogel een worm uit

de omgeploegde aarde pikte. De jonge prins was diep geraakt en vroeg zich af of alle levende wezens elkaar konden doden.

Vanuit die gedachte vond Siddharta dat hij een ander levenspad moest volgen, dan in de voetsporen van zijn vader te treden. Hij sloop 's nachts het paleis uit, daarmee zijn echtgenote en zoontje achter zich latend, en ging op zoek naar een antwoord op de vraag: hoe moet je leven?

Van dit verhaal zal vermoedelijk niet veel kloppen, maar wat waarschijnlijk wel echt gebeurd is, is dat Siddharta zich ergerde aan het machtsmisbruik van de brahmanen, de hoogste vertegenwoordigers van degenen die het alleenrecht hadden op het verzorgen van de religieuze eredienst. Het ligt voor de hand dat die werkzaamheden een goede boterham garandeerden en tevens gelegenheid boden om aan zelfverrijking te doen. Die tegenstrijdigheid zou Siddharta een doorn in het oog zijn geweest en daarom bedacht hij een andere manier van omgaan met het lijden van de mens.

Het eerste wat hij probeerde was meditatie. Daar onderwees hij ook voor het eerst over de 'vier edele waarheden': die van het lijden, van de oorsprong van het lijden, van de beëindiging van het lijden en van de weg naar die beëindiging. Door zich af te sluiten van de werkelijkheid probeerde hij zijn hoofd leeg te maken. Dat dit niet lukt met meditatie is bekend; de mens kan immers niet niet-denken. Daarom probeerde hij inzicht te krijgen door onthouding.

Boeddha gaf daarna een tweede reeks onderrichtingen, ook wel 'Het wezen zonder karakteristieken' genoemd. Deze leringen

³ Door tekstvondsten in verschillende graven is vergelijking mogelijk.

handelen vooral over de leegte. Het verhaal gaat dat hij uiteindelijk op een enkele rijstkorrel per dag leefde. Dat dat niet gezond is, is nu ook alom bekend. Soms zie je afbeeldingen van een graatmagere boeddha, die naar deze periode verwijzen.

Ten slotte zocht Boeddha een (aristotelische) middenweg. Omstreeks zijn zeventigste levensjaar begon hij aan zijn derde reeks onderrichtingen: 'Weg van de diepe betekenis' (ook wel de 'Onderrichtingen van de middenweg'). Deze reeks vormde een synthese van de eerste twee onderrichtingen en bracht ze met elkaar in verband.

Boeddha stelde dat alles steeds verandert (en dat overkomt jou en mij nu ook). Een volledig onafhankelijk leven bestaat niet en de opdracht is dus om jezelf te leren kennen. Deze opvatting wordt thans door 415 miljoen boeddhistische volgelingen aangehangen en daarvan is slechts een fractie actief betrokken bij boeddhistische rituelen. Een kenmerkende uitspraak van Boeddha was: 'Wees je eigen lamp.' Als je zijn aanwijzingen goed opvolgt, kom je in het 'nirwana'; dan ben je verlicht en komt er een eind aan lijden en wedergeboorten.

Het boeddhisme is een religie en maakt gebruik van heiligenverering op basis van een geschreven heilige tekst. Voor monniken gelden 227 regels, waar geen westerling zich aan zou willen of kunnen houden, bijvoorbeeld wat betreft celibaat, bezitloosheid en leven van giften, maar ook wat betreft weinig respect voor vrouwen en kinderen. Het boeddhisme is net zo veelvormig als het christendom. Zo is Indiaas boeddhisme iets heel anders als Tibetaans of Japans boeddhisme. Het Boeddhisme heeft als religieuze stroming ook wel het predicaat 'vredig'. Maar helaas kan het – net als alle andere religieuze stromingen – ruw, intolerant en wild zijn.

WESTERS BOEDDHISME In het westen heeft de filosoof Schopenhauer (1788-1860) het boeddhisme op de kaart gezet. Ook Kant, Jaspers en Nietzsche hebben een steentje bijgedragen aan de toenemende fascinatie voor het oosterse gedachtegoed. Helena Blavatsky (1831-1891) lichtte op geheel eigen wijze een tipje van de sluier op.

De aandacht voor het boeddhisme werd nieuw leven ingeblazen in de jaren zestig van de vorige eeuw, toen men in het oosten denken elementen meende te vinden die een mooier wereldbeeld zouden kunnen opleveren. Na alle oorlogsverschrikkingen in de eerste helft van de twintigste eeuw was dat niet onlogisch. De belangrijkste elementen waren vrede, respect en meditatie. Deze boeddhistische elementen worden ook nu nog sterk aangezet door de veertiende dalai lama die als vredesapostel over de wereld reist om die boodschap uit te dragen. Sindsdien hebben vele publicaties over boeddhisme het licht gezien, al dan niet in heldere bewoordingen of met kennis van zaken. Serieus te nemen is bijvoorbeeld het werk van Paul van der Velde (2013), hoogleraar hindoeïsme en boeddhisme aan de Radboud Universiteit te Nijmegen. Hij biedt een uitstekend wetenschappelijk verantwoord inzicht.

Het moderne boeddhisme omvat elementen van het oude boeddhisme, maar is erg aangepast aan westerse opvattingen over religie, cultuur, spiritualiteit, enzovoort. De belangrijkste uitingsvormen van het moderne boeddhisme zijn meditatie, yoga en mindfulness. Meditatie is de verstilde methode van concentratie, met als doel innerlijke rust, en is vooral bruikbaar voor gehaaste westerlingen. Yoga is een van de zes orthodoxe filosofische scholen van het hindoeïsme. Yoga leert de geest, het gevoel en het lichaam te beheersen, om daarmee de vereniging met

God te bereiken; daarvoor zijn mooie oefeningen bedacht. Mindfulness, geïnitieerd door Jon Kabat Zinn, mag zich in een toenemende belangstelling verheugen. De oorspronkelijke betekenis van mindfulness is: de dingen zuiver zien. De boeddhistische aandachtstraining vipassana, een oude Indiase meditatietechniek, is gericht op de ervaring van het bestaan zoals dit werkelijk is en werd aangepast aan westerse behoeften, verlangens en gewoonten.

BEGELEIDINGSKUNDE EN BOEDDHISME Elke vorm van begeleiding is gebaseerd op onder meer respect, goed luisteren en empathie (Boer, Hoonhout & Oosting, 2015). Om dat goed te leren, is een jarenlang leerproces vereist. Niet interrupteren of adviezen geven en niet de eigen mening verkondigen zal altijd een uitdaging zijn voor iedere begeleider. De noodzaak om jezelf wat dit betreft te professionaliseren vormt een continu leerproces – daarbij spreek ik ook voor mijzelf. Het oude boeddhisme biedt op het eerste gezicht veel bruikbare handvatten. De oorspronkelijke bedoelingen van Boeddha zullen wel een empathisch karakter hebben gehad. Kijk naar zijn oorspronkelijke motieven en het onderwerp waar alles mee begon: het zoeken naar een manier om te leren leven met het lijden van de mens. Maar ze werden, zoals zo vaak bij goede ideeën, omarmd door fanatieke volgelingen en ondernemers die de oude regels hebben voorzien van nieuwe regels en deze aan anderen zijn gaan opleggen. Wat men zich aanvankelijk echter niet realiseerde, is dat westerlingen het boeddhisme interpreteren op basis van de eigen socialisatie. Bij ons onderzoek gaf 48 procent van de respondenten aan sympathie te hebben voor het boeddhisme, 32 procent had affiniteit met boeddhistische uitspraken (Borst &

Oosting, 2017).⁴ In het modern boeddhisme wordt de oude dharma⁵ in een nieuw jargon gepresenteerd, dat zich vooral manifesteert in mindfulness. Belangrijke trefwoorden hierbij zijn: vrede, liefdevol, respect, empathie en betrokkenheid. Deze woorden komen echter ook voor in het hindoeïsme, confucianisme, christendom en de islam (Armstrong, 2005). Al deze religies hebben als belangrijk motto: wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook de ander niet.

Mensen die in de jaren zestig van de vorige eeuw begonnen te twifelen aan de christelijke waarden, kwamen vaak uit bij het boeddhisme dat wel vrede, liefde en respect zou prediken. Dat deze zoektocht in het kader van de ontwikkeling van het postmodernisme opgestart werd, is logisch. De studentenopstand van 1968 in Frankrijk spreidde zich ver uit en dat leidde weer tot ontkenning van autoriteit in politiek, kerk en bourgeoisie.

Kortom: een niet gering percentage supervisors en coaches heeft sympathie voor het boeddhisme. Boeddhistische opvattingen hebben specifieke beïnvloedingselementen die erg nuttig kunnen zijn voor supervisors en coaches, maar kennen (zoals alle methoden) ook beperkingen, waarvan de supervisor of coach zich bewust dient te zijn.

CONCLUSIES Een belangrijke conclusie die voortvloeit uit onze dissertatie is dat men-

⁴ Er is door ons ook een aanvullend kwantitatief onderzoek gedaan onder 500 geregistreerde supervisors en coaches (LVSC en NOBCO). Van de respondenten vulde 8 procent de enquête deels in, 42 procent (n = 208) vulde de enquête volledig in en 50 procent vulde de enquête niet in. Van de respondenten was 73 procent vrouw en 27 procent man.

⁵ Dharma is een term uit het hindoeïsme en heeft vooral betrekking op het juiste handelen, op de juiste tijd, op de juiste manier en om de juiste redenen, volgens de universele wetten van de menselijke natuur. Dit moet tot tevredenheid, geluk en voorspoed leiden.

sen op basis van hun ervaringen (socialisatie) een verhaal over zichzelf construeren; dit bevat onder meer sociale, culturele, agogische, religieuze en spirituele aspecten. Dit verhaal is niet voor de eeuwigheid bestemd, want zodra zich andere ervaringen voordoen, wordt het aangepast. De verhalen zijn Europese verhalen gebaseerd op Europees denken, een vorm van denken die een lange traditie heeft en die een belangrijk stempel drukt op de manier van kijken naar andere mensen en culturen. Vanuit een (Europese) dominantie werd neerbuigend gekeken naar andere culturen. Iedere andere manier van kijken werd westers geïnterpreteerd. Supervisoren en coaches weten dat elk mens anders in het leven staat en een andere socialisatie heeft doorlopen, dat geldt voor individuele mensen in het westen en voor andere culturen. Zeker beginnende supervisoren en coaches vinden het heel moeilijk om zonder oordeel te luisteren. De respondenten in ons onderzoek erkennen deze moeilijkheid, maar door het te benoemen en er te laten zijn, geven zij ook direct blijk van een goed begrip van de ander, bijvoorbeeld door zich zoveel mogelijk bewust te zijn van eigen (voor)oordelen. De getallen spreken: er is zeker sprake van beïnvloeding door het boeddhisme van supervisoren en coaches. Die krijgt hier echter een westerse interpretatie en deze is heel anders dan de oosterse – een boeddhisme met wortels in een maatschappij van lang geleden. Toen zag de wereld er heel anders uit dan in 2018 en dacht men anders over het leven. Niemand is tegen vrede, liefde en respect – en als het moderne boeddhisme dat bekrachtigt, onderschrijf ik dat voor honderd procent – maar het zijn wel westerse interpretaties van een oosterse religie en dat moet iedere begeleider met boeddhistische sympathieën zich realiseren.

Met de voorgaande conclusie in het achterhoofd is het ook begrijpelijk dat veel westerlingen gingen experimenteren met het boeddhisme en dat het (moderne) boeddhisme vooral aantrekkelijk was voor mensen die op zoek zijn naar bouwstenen voor een betere en mooiere wereld. Hier maak ik wel de kanttekening bij dat ook een moderne boeddhistische invalshoek uitgaat van bepaalde voorkeuren. Voorkeuren die, als je zuiver in de leer bent, ook nadelen hebben. Wat overigens voor elke benadering geldt, of die nu modern boeddhistisch is, Gestalt, NLP of positief psychologisch. Elk model heeft voordelen en beperkingen waarvan je je bewust moet zijn en waarmee je als supervisor of coach moet leren omgaan.

Het zou mooi zijn als elke begeleider zich zou realiseren dat iedere gedachte, stroming of opvatting een oorsprong heeft en dat daar geen ‘goed’ of ‘fout’ in bestaat. Het is belangrijk om je te realiseren dat je werkt vanuit de westerse, gedigitaliseerde samenleving. Niemand wil of kan hier dus een oosterse boeddhist zijn. Wat wel kan is dat je je denken, voelen, handelen en willen laat inspireren door andere stromingen en probeert te onderzoeken waar die fascinatie vandaan komt, waarom dat zo belangrijk voor jou is op dat moment en ... of het oorspronkelijke idee, gevoel, de handeling en wil ook echt kloppen.

Hierbij geldt dat veel weten nog geen wijsheid betekent. Mensen die veel weten, beschikken over veel kennis; mensen die wijs zijn, hebben een langdurig leerproces doorlopen en gaan niet allen uit van eigenbelang, maar ook van het gemeenschappelijke belang. Zij hebben genoten en geleden, keuzes gemaakt, gehandeld en de verantwoordelijkheid voor hun daden zoveel mogelijk aanvaard. Wijze mensen kennen zichzelf en hebben zichzelf geaccepteerd zoals zij zijn. Zij zijn, ondanks tegen-

slagen, gelukkig, dankbaar en vriendelijk. Ze worden niet (meer) geplaagd door onvervulde verlangens, hebben een goed geweten en zijn niet bang voor de dood. Je zou kunnen zeggen dat zij het toonbeeld zijn van een geslaagd menselijk leven.

TOT BESLUIT Actuele maatschappelijke ontwikkelingen laten een meervoudig religieuze betrokkenheid zien. Mensen putten uit verschillende religieuze bronnen en hanteren dat probleemloos naast elkaar. De leervragen van nu zijn diverser dan twintig jaar geleden, zoals: hoe ga ik om met de balans tussen leren en assertiviteit, hoe ga ik om met mijn ambitie ‘zingeving’ en waar begint of eindigt mijn verantwoordelijkheid? Allemaal diepe vragen die tijdens het supervisieproces opgeworpen werden. Deze algemene vragen zetten mij aan het denken en leidden naar mijn persoonlijke vragen, zoals: hoe kan ik zinvol recht doen aan de diversiteit bij verschillende spirituele behoeften en wensen? Het boeddhisme heeft mij geleerd dat verschillende mensen op verschillende momenten anders kijken naar dezelfde werkelijkheid en dat die kijk gebaseerd is op onze westerse cultuur. Ik leer hiervan dat dit waarschijnlijk ook zo werkt voor andere culturen. Met andere woorden: iedereen draagt elementen van alle wijsheden met zich mee. Op zich is dat niet problematisch, mits men zich maar bewust is van die elementen. En wie zich daar niet bewust van is, moet zich in ieder geval laten aanspreken op elementen en bereid zijn daarop te reflecteren. Mijn wens is dat daardoor een mooiere wereld ontstaat en dat de connotatie van boeddhisme en vrede gerealiseerd kan worden. Mensen halen hun inspiratie uit een veelheid van bronnen en verbinden deze inspiratie aan verschillende religies of spirituele stro-

mingen, psychologie, esoterie, kwantummechanica, haptonomie, enzovoort. Ze zoeken religieuze of spirituele meesters of andere inspiratiebronnen en leggen naar eigen inzicht verbindingen. De bindende factor hierbinnen lijken ze zelf te zijn. Wanneer we spreken over ‘hybride identiteiten’, in de betekenis van vermenging van ongelijksoortige zaken, dan gaat het zowel om de vorming ervan, om de bronnen waaruit het individu put, als om de complexe structuur van de aldus gevormde identiteit. Begeleiding hiervan is voor mij de ziel van supervisie. ▲

LITERATUUR

- Armstrong, K. (2005). *De grote transformatie*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Boer, M., Hoonhout, M. & Oosting, J. (2015). *Supervisiekunde meerperspectivisch*. Deventer: Vakmedianet.
- Borst, J.C. & Oosting, J. (2017). *Modern boeddhisme bij supervisoren en coaches?* Proefschrift. Nijmegen: Proefschriftmaken.nl.
- Conlan, R. (1992). *Reis door het heelal*. Fairfax, VA: Time-Life.
- Foucault, M. (1998). *Breekbare vrijheid*. Meppeel: Boom.
- Jaspers, K. (1960). *Socrates, Boeddha, Confucius, Jezus*. Utrecht: Bijleveld.
- Kleemans, M. (2009). De quantummechanica van Werner Heisenberg. *Nederlands Tijdschrift voor Natuurkunde*, 75 (3), 26-30.
- Velde, P.J.C.L. van der (2013). *De Boeddha in het tuincentrum*. Zoetermeer: Meinema.
- Velde, P.J.C.L. van der (2015). *De oude Boeddha in een nieuwe wereld*. Nijmegen: Vantilt.